

СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ «ПРОФЕСІЙНА ІДЕНТИЧНІСТЬ» В ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИХ РОЗВІДКАХ

THE ESSENCE OF THE CONCEPT OF «PROFESSIONAL IDENTITY» IN PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL INTELLIGENCE

У статті теоретично обґрунтовано дослідження авторів про сутність понять професійної ідентичності в психолого-педагогічних розвідках.

У результаті аналізу наукових праць у психолого-педагогічних розвідках виявлено, що в психології ідентичність, яка реалізується в професійній сфері, розглядається в ракурсі дослідження самосвідомості, а у педагогіці ідентичність ототожнюється зі складовою професіоналізму. Становлення професійної ідентичності в психолого-педагогічних розвідках передбачає сформовані професійно важливі якості та домінування професійної мотивації, розуміється процесом поетапного розвитку фахівця як суб'єкта діяльності та усвідомлення себе в обраній професії. Виділяються стабілізуюча та перетворююча функції професійної ідентичності та її компоненти: когнітивний, емоційний, поведінковий, мотиваційно-ціннісний. Розглядаються особливості та рівні професійної ідентичності педагогів.

Теоретично обґрунтовано, що поняття професійної ідентичності особистості пов'язано з обміном інформації, міжособистісними відносинами, сприйняттям і розумінням; дає змогу пізнати та спрогнозувати особливості подальшої ділової взаємодії з особистістю; здійснюється процес обміну цінностями, соціальним досвідом; встановлюються ділові та професійні стосунки; оволодіння діями планування, самоконтролю та самооцінки; розуміння співвідношення мети і результату діяльності; здатності організувати свою діяльність на основі професійно виваженого та науково обґрунтованого спілкування.

Ключові слова: професійна ідентичність, освіта, потреба, професійна взаємодія, особистість, комунікативна компетентність,

фахова підготовка.

The article theoretically substantiates the authors' research on the essence of the concepts of professional identity in psychological and pedagogical intelligence.

As a result of the analysis of scientific works in psychological and pedagogical intelligence, it was found that in psychology, identity, which is realized in the professional sphere, is considered in the perspective of self-awareness, and in pedagogy, identity is identified with professionalism. The formation of professional identity in psychological and pedagogical intelligence involves the formation of professionally important qualities and the dominance of professional motivation, understood by the process of gradual development of the specialist as a subject of activity and self-awareness in the chosen profession.

The stabilizing and transforming functions of professional identity and its components are distinguished: cognitive, emotional, behavioral, motivational and value. Features and levels of professional identity of teachers are considered.

It is theoretically substantiated that the concept of professional identity personality is associated with the exchange of information, interpersonal relationships, perception and understanding; allows you to learn and predict the features of further business interaction with the individual; the process of exchange of values, social experience is carried out; business and professional relations are established; mastering the actions of planning, self-control and self-assessment; understanding the relationship between goal and performance; ability to organize their activities on the basis of professionally balanced and scientifically sound communication.

Key words: professional identity, education, need, professional interaction, personality, communicative competence, professional training.

УДК 159.92

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208>.

2022.37.22

Кондратюк Ж.В.

аспірантка

Інститут спеціальної педагогіки

і психології імені Миколи Ярмаченка

Національної академії педагогічних наук

України

Актуальність дослідження. Інтеграція України у Європейський освітній простір впливає на всі складові освітньої сфери, потребує її демократизації. В українському суспільстві відбуваються інтенсивні зміни в економічній, правовій, соціально-політичній та інших сферах, які обумовлюють потребу у формуванні нового типу особистості, що впливає на розвиток і модернізацію суспільства, виявлення потенційних лідерів, формування та розвиток у них навичок управлінської та організаторської роботи – формування еліти нації. Визначальним резервом для реалізації соціально-економічних та духовних трансформацій в Україні є професійна ідентичність, озброєна освітою європейського рівня та вихована на демократичних здобутках сучасної цивілізації. Одним з першочергових державних завдань є формування висококваліфікованого фахівця, професіонала своєї справи з високим рівнем

знань, умінь, культури. На сьогодні відбувається зростання інтересу до проблеми професійної ідентичності, оскільки вона є однією з умов професійного розвитку особистості, що обумовлює самопізнання, самовдосконалення фахівця в професійній діяльності, а також сприяє його творчій самореалізації в професійній діяльності.

Професійна діяльність є найважливішою стороною життєдіяльності людини, що забезпечує повну самореалізацію особистості, актуалізацію всіх її можливостей. Кожен фахівець має володіти певними особистісними та професійно важливими якостями, що є важливим в усвідомленні особистісної приналежності до певної професійної структури та ідентифікації себе з обраною професією. Професійний розвиток особистості передбачає повне занурення фахівця у виконання власних професійних обов'язків і усвідомлення свого

фахового місця в системі міжособистісних стосунків в колективі та системі соціального професійного простору. Усвідомлення власної приналежності до певної професії, що формується в процесі професійної освіти та активного розвитку професійної компетентності, визначається психологами як професійна ідентичність.

На думку лорда Дж. Сакса, автора книги «Як запобігти зіткненню цивілізацій (The Dignity of Difference: How to Avoid the Clash of Civilizations, 2008)», відмінність 21 століття від 20-го у тому, що на зміну політики ідеології приходить століття політики ідентичності. У контексті постнекласичної парадигми науковий та філософський інтерес до проблеми ідентичності (особистісної, гендерної, соціальної, цивілізаційної, культурної, професійної, віртуальної, мобільної, он-лайнної ідентичності) свідчить про необхідність переосмислення фундаментальних характеристик особистості (індивіда, суб'єкта, особистості) з урахуванням глобальних трансформацій в сучасному світі [16].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідження професійної ідентичності у психології відбувалося у різних аспектах: вагомий внесок у вивчення професійної ідентичності було зроблено українськими вченими (К. Шамлян (професійна ідентичність особистості), І. Дружиніна (психологічні чинники розвитку професійної ідентичності майбутніх практичних психологів), Т. Клибанівська (професійна ідентичність: теоретичний аспект Теорія і практика сучасної психології), В. Калуга (ідентичність та самоідентичність в соціальному бутті людини: від конфлікту до єднання); В. Зливков (становлення ідентичності фахівця), О. Романишина (психологічні аспекти формування професійної ідентичності майбутніх учителів), Ю. Москаль (ідентифікація й ідентичність у суспільному форматі теоретичного аналізу), Г. Романюк (теоретичні основи вивчення професійної ідентичності студентської молоді), В. Панченко (культурна ідентичність педагога в сучасних умовах Методичний посібник) та ін. (Дружиніна, 2009; Зливков, 2014; Калуга, 2014; Клибанівська, 2020; Москаль, 2006; Панченко, 2013; Романишина, 2014; Романюк, 2017; Шамлян, 2008;) об'єктом дослідження функції, структура, етапи та рівні розвитку, форми, особливості професійної ідентичності як наукового феномену найбільший інтерес становлять наукові статті, монографії М. Степико (українська ідентичність: феномен і засади формування), Є. Єгорова (феномен професійної ідентичності: психологічний аналіз), Я. Андрушко (професійна ідентичність особистості як психологічний феномен), О. Фролова (феномен організаційної ідентичності: поняття, структура та засади формування) та ін. (Андрушко, 2013; Єгорова, 2002; Степико,

2011; Фролова, 2013); вивчення проблеми становлення професійної ідентичності, професійного саморозвитку, професійно-особистісного самовдосконалення, аналіз процесів оновлення професійної освіти представлено у ряді досліджень О. Міненко (особистісне змінювання в процесі професійної підготовки студентів-психологів), Ж. Вірна (мотиваційно-сміслова регуляція у професіоналізації психолога), В. Кремень (Україна: ідентичність у добу глобалізації), Н. Мирончук (професійно-особистісний саморозвиток майбутнього педагога: сутнісні характеристики та шляхи формування), М. Козолуп (професійно-особистісний саморозвиток майбутнього учителя в контексті компетентісного підходу), О. Горай, (професійний саморозвиток майбутнього фахівця), І. Остапенко (аналіз особливостей професійної ідентифікації як типу особистісної активності), З. Савчук (психологічні особливості професійної ідентичності майбутнього психолога в аспекті його професіоналізації), О. Матеюк (психологічні особливості професійної ідентичності майбутніх суб'єктів праці) та ін. (Вірна, 2003; Горай, 2012; Козолуп, 2019; Кремень, 2013; Матеюк, 2014; Мирончук, 2013; Міненко, 2004; Остапенко, 1996; Савчук, 2016).

Професійна ідентичність визначається як прийняття провідних професійних ролей, цінностей та норм, наявність мотиваційних структур, котрі спонукають особистість до ефективної практичної діяльності та включає в себе співвіднесення себе з професією, створення еталонного зразка особистості професіонала, уявлення про себе як про професіонала, вироблення стратегії наближення до еталонної моделі та прагнення до неї, що розглядається в якості провідного компонента професійної підготовки [9].

Під професійною самоідентифікацією практичного психолога розуміється таке оволодіння знаннями, навичками та вміннями, за якого відбуваються самодіагностика, самопізнання, застосування до себе тих чи інших вимог до професії, створюються можливості вибору найбільш відповідних індивідуальним особливостям кожної особистості інструментів роботи з клієнтами [11].

Мета статті – полягає в науково-теоретичному обґрунтуванні сутності понять професійної ідентичності в психолого-педагогічних розвідках, що виявляється домінантою у формуванні професійної ідентичності, впливу особливостей процесу становлення професійної ідентичності на етапі здобуття фахової освіти.

Виклад основного матеріалу.

Проблема професійної ідентичності у сьогоденні соціально-психологічних реаліях набуває все більшої актуальності. Розвиток

суспільства, що характеризується інтенсивними змінами в соціально-політичній, економіко-правовій та інших сферах потребує задіяності висококваліфікованих фахівців, особистостей з високим рівнем професіоналізму. Процес забезпечення розвитку особистості професіонала містить не лише конструювання способів засвоєння операційною стороною діяльності, але й внутрішні фактори у вигляді поєднання змістовних (інтерес до професії, потреба в самореалізації тощо) і адаптивних (престиж професії, заробітна плата тощо) мотивів діяльності, спрямованих на усвідомлення суб'єктом соціальної значущості своєї професії. Інтеграція цих мотивів на основі певного рівня розвитку психічних (особистісні риси, здібності тощо) і предметних (знання, вміння і навички) компонентів структури особистості дозволяє сформувати суб'єктивні уявлення (образи) обличчя професіонала, які виступають регуляторами розвитку особистості [2].

Інтерес до проблеми ідентичності виник ще в кінці XIX століття. Дослідник В. Джемс у праці «Принципи психології» (1890) розробив концепцію осмислення людиною своєї самотождності, своїх меж і свого місця у світі. Науковець зазначив, що ідентичність є тією особистісною основою, завдяки якій людина зберігає самоповагу й цілісність свого «Я». Е. Фромм у праці «Втеча від свободи» (Британія видавництво «Farrar & Rinehart», 1941) описав мотиви виникнення певних ідентичностей, підкреслив, що ідентичність з'являється у процесі розвитку й означає почуття належності до цілісної структури, усвідомлення людиною того, що вона є частиною цієї структури і посідає в ній своє, лише їй відведене місце. Ідентичність допомагає людині реалізувати основну потребу – знайти свою соціальну нішу й уникнути найбільшого страждання – самотності та сумнівів [7].

Характер соціально-економічної інформації зумовлює адекватні щодо цілей свого розвитку вимоги до фахівців у галузі освіти. Йдеться про професійну компетентність педагога, яка розглядається в сучасних умовах як гарант успіху професійної діяльності.

Науковець М. Марунець (2006) відзначає, що дослідження проблеми професійної ідентичності мають враховувати соціально-психологічні реалії, характерні для України початку XXI сторіччя. Розгляд професійної ідентичності має базуватися на уявленні про те, що повсякденна соціальна нестабільність закономірно формує суб'єкта, який порівняно легко змінює свої соціальні ролі та відповідні ідентичності. «Стосовно професійної ідентичності це приймається як відмова від традиційного прагнення людини віднайти та опанувати свою «справу всього життя», тобто професію, з якою

пов'язується перспектива актуалізації особистості та самоствердження, досягнення бажаного матеріального і соціального статусу, культурного розвитку тощо» [8].

У сучасній психологічній науці професійна ідентичність – це система знань, умінь і навичок з професійно спрямованих дисциплін, сприйняття цінностей, ідеалів, норм професійної спільноти, що поєднує в своїй структурі когнітивний, мотиваційний, особистісний і операційний компоненти, які забезпечують професійне самовизначення та розвиток професіонала.

Процес професійного становлення особистості індивідуальний, неповторний, однак у ньому можна виділити певні закономірності та особливості. Професійне становлення особистості дозволяє людині повною мірою реалізувати себе. Формування професійної ідентичності відбувається в процесі професіоналізації. Професійна ідентифікація є способом самоактуалізації людини в сфері професійної діяльності, важливою лінією життєвого і особистісного самовизначення. Професійна ідентичність є найбільш затребуваним видом соціальної ідентичності у сучасних умовах [5].

Розвідки психолого-педагогічних джерел дають змогу констатувати, що однією з основних форм діяльності особистості, в процесі якої вона набуває необхідного досвіду самостійного предметного діяння, є учіння. Під час навчальної праці особистість здобуває знання, формує вміння та навички, опановує загальнолюдський досвід. «Уміння – це використання суб'єктом наявних знань і навичок для вибору і здійснення прийомів дій відповідно до поставленої мети. Поняттям уміння позначають і володіння складною системою психічних і практичних дій, необхідних для доцільної регуляції діяльності наявними у суб'єкта знаннями та навичками» [13].

На перших етапах входження в професію важко припустити, що людина відокремлює свій об'єктивний статус від внутрішньо сформованого уявлення про власну професійну ідентичність. Особистість, що займається педагогічною практикою, бачить себе і сприймається іншими не інакше як представник учительства, і конструювання ним власної ідентичності проходить відповідно до уявлень про соціально значущі цінності та професійний борг педагога. Суб'єктивний досвід переживання відступає на другий план або зливається з ототожненням почуття «Я» і зовнішніх атрибутів професії, що відбувається під дією зовнішніх факторів – престижу професії і конкуренції. Ці умови є необхідними передумовами розвитку професій і, відповідно, професійної діяльності.

Дослідження науковців, які займалися проблемою професійної ідентичності домі-

нують погляди в необхідності розглядати як складову професіоналізму, що є основною характеристикою професійного розвитку особистості. Особистість, приймаючи обрання професійної діяльності, визначає для себе засоби самореалізації, розвитку, ступеню визнання в якості професіонала. Дослідницька діяльність професіональної ідентичності охоплює здобуття фахових знань, активну пізнавальну діяльність, спрямовану на формування дослідницьких якостей і вмій, що сприяють особистісно-професійному розвитку та саморозвитку [6, 10, 12, 15].

Незважаючи на популярність і досить інтенсивне наукове вивчення проблеми ідентичності, бракує праць саме про професійну ідентичність. Залишається нез'ясованим питання про внутрішні, індивідуально-особистісні механізми формування професійної ідентичності [17].

Професійне самовизначення, у найбільш загальному змісті, являє собою вибір людиною напрямку і змісту свого подальшого розвитку, сфери і засобів реалізації індивідуальних якостей і здібностей, соціального середовища для втілення своєї життєвої мети і моральних цінностей; це – цілісний, інтегративний процес, у якому реалізуються основні життєві цінності людини і конкретизуються аспекти її життєвого, особистісного, соціального самовизначення [3].

Посилений інтерес до теоретико-методологічних, практичних проблем «новочасної ідентичності» засвідчує значний масив психологічних, соціологічних, філософських, літературознавчих, українознавчих, мовознавчих досліджень ідентифікації та ідентичності. Проблеми професійної ідентичності педагога розглядаються переважно у психологічній науці з погляду особистісної ідентичності, особистісно-рольової ідентичності, педагогічної комунікації тощо [4].

Професійна ідентичність завжди розвивається в умовах певного професійного співтовариства, з яким особистість себе ідентифікує, приймаючи його цінності, норми, правила [20].

Проблему професійної ідентичності розглядають Х. Слей (H. Slay) та Д. Сміт (D. Smith) та відзначають необхідність отримання особистістю специфічних знань, умінь і навичок (володінь) у професії для виконання певної професійної ролі, в поєднанні з критичним мисленням, комунікативною культурою, успішним оволодінням сучасними технічними можливостями в умовах певного соціального середовища [19].

Досліджуючи проблему професійної ідентичності в контексті реформи вищої освіти в Україні, О. Коропецька (2007) розглядає професійну ідентичність як компонент особистісної ідентичності, яка забезпечує

успішний професійний розвиток індивіда та є стійким узгодженням основних елементів професійного процесу, своєрідним регулюючим, який виконує стабілізуючу і перетворюючу функцію [7].

У процесі аналізу професійної ідентичності, К. Люкс (2010) визначає професійну ідентичність як критерій професійного розвитку, який свідчить про якісні та кількісні особливості прийняття особистістю: себе як професіонала; конкретної професійної діяльності як способу самореалізації та задоволення потреб; сукупності ціннісних норм, характерних для певної професійної спільноти [18].

Професійна ідентичність, на думку О. Романишиної (2015), асоціюється з процесами професійного самовизначення, персоналізації і самоорганізації, усвідомлення себе як представника певної професії та професійного співтовариства, характеризується певним рівнем ототожнення – диференціації себе з професійною діяльністю та колегами, виявляється в когнітивно-емоційно-поведінкових самовідображеннях Я [14].

Природа професійної ідентичності є соціальною за своєю суттю, а її формування відбувається в тісній взаємодії з представниками своєї професійної спільноти в межах якої особистість спершу черпає, а потім інтеріоризує уявлення про себе як професіонала, соціально задані уявлення щодо професійної діяльності, її завдання, професійні вимоги, а також спосіб одержання освіти за обраною спеціальністю.

Таким чином, професійна ідентичність передбачає врахування: тенденції становлення професійного шляху суб'єкта і ключового показника його професійного розвитку; емоційного стану, який виникає на основі ставлення до професійної діяльності, професіоналізації і до себе як професіонала; професійного шляху, що реалізується в формі функціональної системи. На основі цього професійну ідентичність розглядаємо як цілеспрямовану і значущу для особистості діяльність, у процесі якої відбувається особистісна самодетермінація і засвоєння системи цінностей групи. Формування ідентичності відбувається в процесі розвитку професійної активності, задоволеності майбутньою фаховою діяльністю, формування професійної компетентності та оптимізації міжособистісної інтеграції.

Сучасні умови професіоналізації вимагають від особистості не тільки високою спеціалізованою кваліфікацією та теоретичною підготовкою, але й здатності до швидкої адаптації в змінному професійному середовищі. Людина повинна стати «мобільним фахівцем», що володіє професійними знаннями і практичними навичками роботи відразу в декількох суміжних з основною спеціальністю галузях,

при цьому відстежувати зміни в діяльності всього професійного співтовариства, представником якого вона є в силу своєї професійної приналежності. На сьогодні час «вузьких фахівців» завершується, отже, стати майстром своєї справи можна в порівняно вузькій галузі, але знання і технології сучасності стрімко інтегруються, і досягти майстерності у високотехнологічних професіях без загальної технологічної культури неможливо.

Професійна ідентичність – це відображення психологічної характеристики індивіда, що вибирає і реалізує свою професійну взаємодію з навколишнім середовищем, шукає за її допомогою сенс свого життя і самоповагу саме через вибрану професійну діяльність. Під назвою «Я-ідентичність» іде пошук гармонічної єдності себе як професіонала з гармонією навколишнього світу, внутрішнього уявлення людського індивіда про зміст вибраної професії. Розуміння професії, сприйняття себе в професії та наявність продуктивних навичок і внутрішньої потреби виконувати із задоволенням і відповідальністю свої професійні обов'язки. Професія стає невід'ємною частиною досягнення певного життєвого рівня і добробуту людини, стає одним із головних засобів досягнення життєвої мети, самоцінності і самоактуалізації людського індивіда.

Дослідник А. Борисюк (2011) розглядає модель професійної ідентичності характеристик соціальної та особливої ідентичності, що включає структурні компоненти: особистісні (когнітивні, ціннісно-мотиваційні), соціальні (операційно-ефективні, афективно-оціночні), інтегровані в життя та професійний досвід через освіту, які об'єднані в три підсистеми: ставлення до себе, інших і до професійної спільноти. Структурні складові професійної ідентичності розглядалися як сукупність компонентів, рівень розвитку яких можна розглядати як показник ступеня формування окремих підсистем і професійної ідентичності в цілому [1].

Висновки та перспективи подальших розвідок. У психолого-педагогічних розвідках сутність понять професійної ідентичності ґрунтується на інтелектуальній та емоційно-чуттєвій взаємодії, досягається єдність і злагожденість їх дій, що зумовлює формування спільних настроїв і поглядів, взаєморозуміння, згуртованості, що є необхідним в діяльності групи, колективу, соціуму, оскільки становлять культурно-комунікативну основу ідентичності.

Узагальнюючи психолого-педагогічні розвідки, варто зазначити, що категорія «готовність до професійної діяльності» передбачає як об'єктивну готовність, так і суб'єктивну (ступінь самореалізації особистості). Вона характеризується позитивним ставленням до праці та певним рівнем оволодіння фаховими знан-

нями, вміннями і навичками; самостійністю у розв'язанні професійних завдань; розвитком фахових здібностей; відповідними моральними особистісними якостями.

Таким чином, професійна ідентичність визначається як узагальнююче поняття, що об'єднує структурні елементи особистісної та соціальної ідентичності, складову самосвідомості, результат професійного самовизначення, самоприйняття індивіда з точки зору ефективності його взаємодії із зовнішнім світом, що передбачає триразове ставлення: до себе як до професіонала; до набутої професії та до професійної спільноти.

Професійна ідентичність пов'язана з особливостями самосвідомості особистості та виявляється в усвідомленості своєї приналежності до певної професії та професійної спільноти. Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок, що у сучасній психологічній науці професійна ідентичність – це система знань, умінь і навичок з професійно спрямованих дисциплін, сприйняття цінностей, ідеалів, норм професійної спільноти, що поєднує в своїй структурі когнітивний, мотиваційний, особистісний і операційний компоненти, які забезпечують професійне самовизначення та розвиток професіонала.

Теоретичний аналіз літератури з дослідження психолого-педагогічних розвідок професійної ідентичності показав, що проблема професійної ідентичності та її становлення є предметом досліджень як українських, так і зарубіжних вчених. На сьогодні в психології склалося досить чітке розуміння феномена ідентичності і його основних аспектів. Отже, професійна ідентичність як близьке поняття самовизначенню – це усвідомлення себе, вибір і реалізація способу взаємодії з навколишнім світом, набуття сенсу самоповаги через виконання цієї діяльності. Це можливість здійснювати особистісне самовизначення, інтегруватися в професійне співтовариство й формувати уявлення про себе як про фахівця.

На підставі теоретичного дослідження проблеми професійної ідентичності можна зробити висновок, що професійна ідентичність особистості являє собою інтегративну якість особистості, яка містить когнітивні, емоційні, поведінкові характеристики особистості та визначає ефективність професійного розвитку людини.

Таким чином, аналіз літератури свідчить, що незважаючи на значний обсяг теоретичних та експериментальних досліджень професійної ідентичності як наукового феномену, перспективним напрямом подальшого дослідження є з'ясування особливостей генези професійної ідентичності у фахівців психолого-педагогічного профілю.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Борисюк А. С. Соціально-психологічні засади становлення професійної ідентичності майбутнього медичного психолога: дис ... доктора психол. наук: 19.00.05. Івано-Франківськ, 2011. 575с.
2. Вірна Ж. П. Мотиваційно-сміслова регуляція у професіоналізації психолога: монографія. Луцьк: Ред-вид. відд. «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Л. Українки 320 с.
3. Вітковська О. І. Психологічні умови професійного самовизначення випускників середніх шкіл у процесі профконсультації: Автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.07. Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України. К., 2002. 21 с.
4. Зливков В. До проблеми дослідження структури ідентичності педагога. *Соціальна психологія*. 2007. №2(22). С.127-138.
5. Камінська С. В. Соціально-психологічні чинники професійної маргінальності випускників ВНЗ : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05. Херсон, 2016. 216 с.
6. Колосович О. Психологічні особливості формування професійної ідентичності. *Науковий вісник Львів* 2016. №2 С.141-151.
7. Коропецька О.М. Проблема професійної ідентичності в контексті реформи освіти в Україні. *Проблеми загальної та педагогічної психології. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України*. За ред. С. Д. Максименка. Т. IX, част. 3. К., 2007. С. 152-158.
8. Марунець М. Прикладні аспекти дослідження професійної ідентичності. *Соціальна психологія*. 2006. № 3. С. 90–97.
9. Міненко О. Особистісне змінювання в процесі професійної підготовки студентів-психологів. Автореферат дис.. К., 2004, 24с.
10. Павлюк М. М. Особливості емоційно-ціннісного компонента професійної ідентичності вчителя основної школи. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. Філософія. Психологія. Педагогіка: зб. наук. праць. Київ: ІВЦ «Політехніка», 2009. № 3 (27). Ч. 2. С. 56-60.
11. Панок В., Т. Титаренко Н., Чепелева Н. Основи практичної психології. Підручник. К. : Либідь, 1999. 536 с.
12. Панченко В. І. Культурна ідентичність педагога в сучасних умовах. (Професійна ідентичність в системі педагогічної освіти). Методичний посібник, Київ: Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих, 2013. 154 с.
13. Психологічний словник / за ред. В. І. Войтка. К.: Вища шк., 1982. 216 с.
14. Романишина О. Я. Основні чинники і концепції формування професійної ідентичності студентів у процесі навчання у ВНЗ. *Наукові записки Чернівецького університету. Сер.: Педагогіка і психологія*. 2015. Вип. 748. С. 136–142.
15. Савчук З. Психологічні особливості професійної ідентичності майбутнього психолога в аспекті його професіоналізації. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології : наук. журнал*. Суми: Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка. 2016. №5(59). С. 175-184.
16. Сакс Дж. Достоїнство различия. Как избежать столкновения цивилизаций (The Dignity of Difference: How to Avoid the Clash of Civilizations) / Джордж Сакс. М.: «Мосты культуры / Гешарим», 2008. 223с.
17. Шамлян К. М. Професійна ідентичність особистості. *Соціогуманітарні проблеми людини*. 2008. № 3. С. 137-142.
18. Luyckx K., Duriez B., Klimstra T. A. Identity statuses in young adult employees: Prospective relations with work engagement and burnout. *Journal of Vocational Behavior*. 2010. № 77. P. 339–349.
19. Slay H., Smith D. A. Professional identity construction: Using narrative to understand the negotiation of professional and stigmatized cultural identities. *Human Relations*. 2011. № 64. P. 85–107.
20. Waterman A. S. Identity development from adolescence to adulthood: An extension of theory and a review. *Development psychology*. 1982. V. 18. № 3. P. 341–358.